

Стефан Цвейг

•

ДЕСЯТЬ БІОГРАФІЙ
МЕСМЕР, БЕЙКЕР-ЕДДІ, КАЗАНОВА,
ГЕЛЬДЕРЛІН, КЛЯЙСТ, СТЕНДАЛЬ,
БАЛЬЗАК, ДІКЕНС, НІЦШЕ, ФРОЙД

Харків
«ФОЛІО»

•

MECMEP

ПРЕДТЕЧА І ЙОГО ЧАС

Ні про що не говорять так поверхово, як про характер людини, а саме тут треба бути найбільш обережним. У будь-яких справах люди не схильні менш терпляче чекати цілісного, а воно, власне, і створює характер. Я завжди помічав, що так звані погані люди виграють, а хороші втрачають.

Ліхтенберг¹

Протягом століття Франц Антон Месмер, цей Вінкель-рід² сучасної психотерапії, займав місце на ганебній лаві шарлатанів і шахраїв поруч із Каліостро, графом Сен-Жерменом, Джоном Ло³ й іншими авантюристами тієї епохи.

¹ *Георг Крістоф Ліхтенберг* (1742—1799) — німецький письменник, вчений-фізик. Іноземний почесний член Петербурзької АН. Його перу належать сатиричні памфлети, роботи з художньої й театральної критики. Автор збірки «Афоризми» (1764—1799) побутового, філософського, соціально-політичного й літературного характеру.

² *Арнольд Вінкельрід* — народний герой Швейцарії. Згідно з переказами героїчно загинув у битві під Земпахом 1386 р., забезпечивши перемогу швейцарців у боротьбі за звільнення країни від влади австрійських Габсбургів.

³ *Джон Ло* (1671—1729) — французький фінансист, родом із Шотландії. У 1716 р. заснував приватний банк, який у 1720 р. був перетворений на державний. У 1717 р., ставши міністром фінансів, пустив в обіг паперові гроші, не забезпечені золотом і сріблом.

Даремно суворий одинак серед німецьких мислителів протестує проти ганебного вироку університетської науки, марно звеличує Шопенгауер¹ месмеризм як найзмістовніше, з філософської точки зору, з усіх відкриттів, хоча б навіть воно ставило часом запитань більше, ніж відповідало на них. Але забобонність важче спростувати, ніж будь-які інші судження. Погана слава поширюється без перевірки, і ось один з найбільш сумлінних німецьких дослідників, відважний і самотній мандрівник, який ішов на світло і на блукаючі вогники і вказав дорогу новітній науці, уславився двозначним фантастом, підозрілим мрійником; і ніхто не завдавав собі зайвого клопоту перевірити, скільки істотних, світового значення перспектив виникло з його помилок і давно вже подоланих крайнощів. Трагедія Месмера в тому, що він прийшов занадто рано і занадто пізно. Епоха, коли він виступив, саме тому, що вона так величаво пишалася розумом, повністю позбавлена будь-якої інтуїції: це (знову за Шопенгауером) — надрозумна епоха просвітництва. За темною свідомістю побожного середньовіччя, що жило в неясних сподіваннях, з'явилася поверхова свідомість енциклопедистів², цих усезнайок — так точно

У зв'язку з інфляцією й обуренням, яке піднялося проти нього, втік до Брюсселя, потім — до Венеції, де й помер.

¹ *Артур Шопенгауер* (1788—1860) — німецький філософ, один із представників ірраціонального напрямку в західноєвропейській філософській думці. Автор двотомної праці «Світ як воля й уявлення», у якій виклав своє розуміння взаємозв'язків між простором і часом, волею до життя і її різноманітними формами об'єктивації, несвідомими потягами й свідомою діяльністю людини.

² *Енциклопедисти* — французькі філософи-просвітелі, письменники, вчені (Вольтер, Гельвецій, Гольбах, Кондільяк, Монтеск'є, Руссо і багато інших), які створили з ініціативи Д. Дідро і Ж. Л. д'Аламбера багатотомну «Енциклопедію, або Тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел» (1751—1780) і здійснили величезний вплив на умонастрої мас напередодні Великої Французької революції (1789—1794).

за змістом слід було б перекласти це слово — грубоматеріалістична диктатура Гольбахів¹, Ламетрі², Кондільяків³, якій всесвіт уявлявся цікавим, але механізмом, який потребує покращення, а людина — всього лише курйозним мислячим автоматом. Повні самовдоволення, бо вони вже не спалювали відьом, визнали добру стару Біблію нехитрою дитячою казкою й вирвали у Господа Бога блискавку за допомогою громовідводу⁴ Франкліна, — ці просвітителі (і їх убогі німецькі послідовники) оголосили безглуздими вигадками все, чого не можна схопити пінцетом і вивести із потрійного правила, вимітаючи таким чином разом з марновірством навіть найменше зернятко містики з прозорого, як скло (і, як скло, ламкого), всесвіту свого філософського словника. Те, чого не можна було проаналізувати за допомогою математики, вони у своїй жвавій зарозумілості визнали примарним, а те, чого не можна досягнути органами почуттів, не тільки нікчемним, а й просто неіснуючим.

¹ Поль Анрі Гольбах (1723—1789) — французький філософ-просвітник, один із авторів «Енциклопедії», виступав з критикою релігійного світогляду й феодальної форми власності.

² Жульєн Офре де Ламетрі (1709—1751) — французький філософ, лікар. За антирелігійну спрямованість його книги «Природна історія душі» (1745) і «Людина-машина» (1747) зазнали публічного спалення.

³ Етьєн Бонно де Кондільяк (1715—1780) — французький філософ-просвітник, член Французької академії, один із основоположників асоціативної психології. У двотомному «Трактаті про відчуття» (1754) розвинув сенсуалістичну теорію пізнання, згідно з якою відчуття людини розглядаються як основа знань про світ.

⁴ Громовідвід — блискавичник, винайдений американським вченим, публіцистом і державним діячем Бенджаміном Франкліном (1706—1790). Франклін — один із авторів Декларації незалежності (1776) й Конституції США (1787). Виступав проти релігійного догматизму, за віротерпимість, свободу совісті й «природну релігію», що обмежує функції Бога актом створення світу.

У таку сміливу, неблагочестиву епоху, яка боготворить лише свій власний, сповнений самовдоволення розум, з'явилася несподівано людина, яка стверджує, що наш всесвіт аж ніяк не пустий, бездушний простір, не байдуже мертве ніщо навколо людини, що він невпинно пронизується невидимими, невловимими і лише внутрішньо відчутними хвилями, таємничими струмами й напругами, які у тривалій передачі зіштовхуються один з одним і один одного оживляють, як одна душа іншу, як ідея — ідею. Невловимий і поки що безіменний, рівнозначний, можливо, тій силі, що випромінюється від зірки до зірки і в місячну ніч піднімає сомнамбул, цей невідомий флюїд, світова матерія, здатна, будучи переданою від людини до людини, створити радикальні зміни в душевних і тілесних хворобах і відновити таким чином ту вищу гармонію, яку ми називаємо здоров'ям. Де джерело цієї початкової сили, яке її справжнє ім'я, її справжня сутність, він, Франц Антон Месмер, не може сказати точно; поки що він за аналогією іменує цю дієву матерію магнетизмом. Але нехай випробують, — просить він академії, наполягає він перед професорами, — яку чудову дію викликає цей спосіб при звичайному погладжуванні кінчиками пальців; нехай без усякої упередженості познайомляться нарешті з усіма цими болючими кризами, загадковими станами, дивовижними одужуваннями, які він чинить при розладі нервів лише шляхом магнетичного впливу (тепер ми говоримо: навіювання). Але академічно-професорська освіченість наполегливо чинить спротив тому, щоб кинути хоча б один неупереджений погляд на всі зазначені Месмером і сотні разів засвідчені явища. Цей флюїд, ця сила симпатичної передачі, сутність якої не піддається чіткому поясненню (уже це одне підозріло), не значиться в компендіумі всіх розгадок філософського словника, а отже, подібних речей не повинно бути. Явища, на які вказує Месмер, не можна пояснити за допомогою здорового глузду. Отже, вони не існують.

Він прийшов на століття раніше, ніж слід було, Франц Антон Месмер, і він запізнівся на два-три століття. Рання епоха медицини проявила б співчутливу увагу до його дослідів, бо широка душа середньовіччя здатна була вмістити все незбагненне. Вона ще вміла дивуватися наївно й по-дитячому, вірити власному внутрішньому потрясінню більше, ніж очевидним речам. Будучи легковірною, ця епоха була занадто глибоко пройнята волею до віри і її мислителів: як ревним богословам, так і світським людям не здалося б безглуздом учення Месмера про те, що між макрокосмом і мікркосмом, між всесвітньою душею й душею індивідуума, між сузір'ям і людиною існує матеріально повністю змінений, трансцендентний зв'язок; і цілком зрозумілим став би його погляд, що одна людина може дивовижним чином впливати на іншу магією своєї волі і вмілим поведінням. Без будь-якої недовіри, з допитливо розкритим серцем глянула б фаустівсько-універсальна світова наука того часу на експерименти Месмера. І натомість, новітня наука теж дивиться на більшість психотехнічних операцій цього першого магнетизера не як на штукарство або диво. Саме тому, що ми день у день, чи не щогодини дізнаємося про нові неймовірні відкриття й чудеса в галузі фізики та біології, ми довго й сумлінно сумніваємося, перш ніж визнати невірним те, що вчора здавалося неймовірним; і дійсно, більшість із месмерівських відкриттів і дослідів легко узгоджуються з нашим сьогодишнім уявленням про світ. Хто стане заперечувати нині, що наші нерви, наші почуття підлягають таємничим впливам, що ми є «іграшкою будь-якого тиску атмосфери», відчуваючи магнетичний вплив незліченних імпульсів, внутрішніх і зовнішніх? Ми, до кого щойно сказане слово в ту ж мить перелітає через океан, хіба не навчаємося щодня знову й знову тому, що ефір, який нас оточує, має енергію через неволімі коливання і життєві хвилі? Ні, нас аж ніяк не лякає більше думка Месмера, яку колись запе-

речували, що від нашого індивідуального єства виходить абсолютно своєрідна й конкретна особиста сила, яка, випромінюючись далеко за межі того чи іншого нерва, здатна впливати певним чином на чужу волю й чужу особистість. Але фатальним чином Месмер з'явився занадто рано чи занадто пізно: саме та епоха, в яку він мав нещастя народитися, не володіла органом для неясно-благоговійних сподівань. Жодних камер-обскур у справах психіки: перш за все порядок в незатемнене світло! Й саме там, де починається таємнича гра сутінкового світла під час переходу від свідомого до несвідомого, холодний денний погляд раціоналістичної науки виявляється вкрай сліпим. Через те, що вона не визнає за душею індивідуальної творчої сили, то і її медицина бачить в годинниковому механізмі людини розумної тільки пошкодження органів, хворе тіло, але в жодному разі не потрясіння душевне. Тому не дивно, що під час душевних розладів вона не знає нічого іншого, як тільки премудрість цирюльника: проносе, кровопускання, холодну воду. Схиблених прив'язують до колеса й крутять доти, доки піна не піде у них з рота, або б'ють до нестями. Епілептиків нашіптовують різними ліками, усі нервові стани оголошують просто неіснуючими, бо не вміють їх пояснити. І коли цей відщепенець Месмер вперше починає допомагати людям, лікуючи такі захворювання за допомогою свого магнетичного, здавалося б, магічного впливу, обурений факультет відвертає очі й стверджує, що в наявності лише штукарство й брехня.

У цій запеклій авангардній сутичці за нову психотерапію Месмер абсолютно самотній. Його учні, помічники ще на півстоліття, на ціле століття від нього відстали. І самотність трагічно посилюється: у цього воїна немає навіть такого панцира, як повна впевненість у собі. Бо Месмер відчуває тільки правильний напрям, дороги він ще не знайшов. Він відчуває, що стоїть на правильному шляху, відчуває, що випадково опинився в гарячій близькості від таємниці, ве-

ликої й плідної таємниці, і знає також, що сам не здатний вирішити її й розкрити до кінця. І приголомшує те, що людина, яку легковажні чутки майже століття поливали брудом як шарлатана, просить сприяння й допомоги саме у лікарів, своїх товаришів; подібно до того, як Колумб¹ перед своїм відплиттям блукає від одного королівського двору до іншого зі своїм планом морського шляху до Індії, так і Месмер звертається то до однієї, то до іншої академії і просить зацікавлення і сприяння своїй ідеї. І в нього, як у його великого побратима, на початку шляху закрадається помилка, бо він цілком зачарований середньовічною мрією про дивовижний склад ліків; Месмер вважає, що своєю магнетичною теорією він відкрив засіб, який може зцілювати абсолютно все, цю вічну Індію старовинного лікарського мистецтва. Насправді ж він давно вже, сам того не усвідомлюючи, відкрив набагато більше, ніж нову дорогу; він, як Колумб, знайшов цілий материк науки — психотерапію з її незліченними архіпелагами й ще не дослідженими країнами. Бо всі ці, тільки тепер відкриті країни нової психіатрії — гіпноз і навіювання, Християнська наука і психоаналіз, навіть спиритизм і телепатія розташовані на тому новому континенті, який відкрив цей трагічний одинак, сам не знаючи того, що ступав на іншу, чужу медицині частину земної кулі. Інші обробили його сфери й зібрали жнива там, де він кинув у борозни насіння, інші насолоджувалися славою у той час, як його ім'я піддається наукою ганебному забуттю разом з іменами усіляких єретиків і базік. Його сучасники порушили проти нього судову справу й винесли йому обвинувальний вирок. Настав час поквитатися з його суддями.

¹ *Христофор Колумб* (1451—1506) — мореплавець, родом із Генуї. У жовтні 1492 р. вирушив у плавання до східних берегів Азії. 12 жовтня відкрив острів Сан-Сальвадор, поклавши початок відкриттю Америки.

ЗМІСТ

Месмер (пер. Вікторії Мурич)	3
Бейкер-Едді (пер. Вікторії Мурич)	109
Казанова (пер. Олександра Черевка)	253
Гельдерлін (пер. Олександра Черевка)	331
Кляйст (пер. Олександра Черевка)	463
Стендаль (пер. Олександра Черевка)	537
Бальзак (пер. Богдани Максимнюк)	629
Дікенс (пер. Богдани Максимнюк)	665
Ніцше (пер. Олександра Черевка)	697
Фройд (пер. Вікторії Мурич)	787